

प्रकरण सहावे
उपसंहार

प्रकरण सहावे

उपसंहार

मारुती चितमपल्लींच्या साहित्यातील 'जंगलाचं देणं' या ग्रंथाचा चिकित्सक अभ्यास केला असता, चितमपल्लींच्या साहित्यलेखनाची काही खास अशी वैशिष्ट्ये दिसून आली.

| जंगल या विषयाची सर्वांगाने अभ्यास करुन हा विषय लेखकाने साहित्यात आणला आहे. चितमपल्लींचे साहित्य हे प्रामुख्याने 'ललित-गद्य' या वाङ्मय प्रकारात समाविष्ट होणारे आहे. त्यामुळे प्रथम ललित गद्याचा विचार करणे आवश्यक आहे. एक चिकित्सक अभ्यास म्हणून ललित साहित्याच्या पूर्वपीठिकेपासून ते विकासापर्यंत सविस्तर आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. |

प्रकरण पहिले :-

ललित गद्य उदय आणि विकास:-

या प्रकरणात ललित साहित्य, ललित साहित्याचे स्वरूप, प्रकार आणि विकास असे विवेचन केले आहे. यावरून असे दिसून येते की, पूर्वी फक्त संस्कृत साहित्य उपलब्ध होते. प्राचीन वाङ्मयकार राज्यसंस्थेकडे धाव घेत. नंतर ऐतिहासिक साहित्यात गतजीवन ललित रूपांनी व्यक्त होऊ लागले. पुढे ललित हा वाङ्मय प्रकार अस्तित्वात आला. प्रारंभीचे ललित साहित्य फक्त मनोरंजनात्मक होते ज्ञान आणि विज्ञानाच्या शोधामुळे ललित साहित्यात अनेक बदल झालेले दिसतात.

प्र. के. अत्रे यांनी म्हटल्याप्रमाणे 'रंजकता हे ललित वाङ्मयाचे साध्य नसून साधन आहे. तर आनंद हे ललित वाङ्मयाचे कार्य नसून क्रिया आहे.' ललित साहित्याचे गद्य आणि पद्य या दोन्ही साहित्य प्रकारांचे स्वरूप हे पूर्णतः भिन्न असते. उदा.- गद्य आडवे विस्तारत जाते. तर पद्य उभे वाढत जाते. मराठीत ना. सी. फडके यांनी प्रथम लघुनिबंधाला सुरुवात केली. त्यातूनच पुढे लघुनिबंधाला ललित निबंध म्हणण्याचा प्रघात पडला.

इतर साहित्याच्या तुलनेत ललित साहित्याचा फारसा विकास झालेला दिसत नाही. परंतु जे लेखन झाले ते पूर्वीपेक्षा चांगले असे होते. नव्या वाटा, नवा आशय घेऊन ललित लेखनाचे नवे रूप उदयाला आले. 'निबंध ते ललित निबंध' या प्रवासात वेळोवेळी तंत्रबद्धता व सांकेतिकता निर्माण झाली. १९४० नंतर ललित निबंध हा साहित्यप्रकार क्रमाने कोमेजला. १९४९ नंतर तर तो सुकल्यासारखाच वाटत होता. स्वातंत्र्योत्तर काळात कुसुमावतीबाईंनी लघुनिबंधातील 'मी' ला वैयक्तिकतेकडून व्यक्तिनिष्ठतेकडे खेचले. त्यामुळे 'मी' हा मुक्त झाला. त्यातील खाजगीपणा जाऊन त्याला विश्वात्मकता प्राप्त झाली. आधुनिक काळात 'ललित-गद्य' साहित्य प्रकारात अधिक विकास झाल्याचे दिसून येते. १९९० ते २००० हा कालखंड आधुनिक ललित साहित्याच्या विकासाचा टप्पा ठरला.

प्रकरण दुसरे :-

मारुती चितमपल्लींचे साहित्यातील योगदान :-

निसर्गचित्रण, वन्यप्राणी दर्शन आणि पशूपक्षी वर्णन तसेच इतर ललित साहित्यिक आणि चितमपल्लींच्या साहित्याचे वेगळेपण, अशा पद्धतीने चितमपल्लींच्या ललित लेखनाचा परामर्श घेतलेला आहे.

ललित साहित्य भावनेला स्पर्श करते, त्यामध्ये नवनिर्मितीचा आविष्कार असतो. भाषेत, शब्दांचा सुयोग्य वापर केलेला असतो. अशा अंगभूत वैशिष्ट्यांमुळे ललित साहित्याला अमरत्व प्राप्त होते.

निसर्गचित्रण हे फार पूर्वीपासून साहित्यात आस्तित्वात आहे. चितमपल्ली यांच्या म्हणण्यानुसार निसर्ग आणि मानव एकमेकांपासून वेगळे नाहीत. तेव्हा जिथे मानव आहे तिथे निसर्ग आहेच आणि निसर्ग हा पशू-पक्ष्याने गजबजून गेला असल्याने जिथे निसर्गचित्रण केले आहे तिथे पशू-पक्षी-प्राणी यांचा उल्लेख ओघानेच येतो. त्यामुळे ललित साहित्यात दुर्गा भागवत, इरावती कर्वे, श्रीनिवास कुलकर्णी, वि. वा. शिरवाडकर, माधव आचवल, चंद्रकुमार नलगे या ललित साहित्यिकांनी आपापल्या परीने निसर्गचित्रण,

पक्षी-प्राणी वर्णन केलेले आहे. परंतु चितमपल्लींच्या लेखनात मात्र पानापानांवर विखुरलेले निसर्गचित्रण आपणास पाहायला मिळते.

चितमपल्लींनी निसर्गातील प्रत्येक घटकाचा आत्मीयतेने विचार केला.

संशोधक वृत्तीने प्राणी, पक्ष्यांचा शोध घेतला. चौफेर दृष्टीने वन्यप्राणी जीवनाचा अभ्यास केला. त्यावरचे इतर भाषेतील ग्रंथ वाचले. अनेक भाषांचे अध्ययन केले. निरीक्षणासाठी काही पक्षी-प्राणी आपल्या घरात पाळले. एवढेच नव्हे तर चितमपल्लींनी त्या अबोल जीवांच्या खाण्यापिण्याचीही काळजी घेतली.

चितमपल्लींच्या लेखनकाळात इतरही लेखक/लेखिका ललित साहित्य लेखन-करीत होते. त्यांचा कल हा फक्त ललित साहित्याकडेच नव्हता तर ललित लेखनाबरोबर ते इतरही साहित्यप्रकारात लेखन करीत होते. परंतु चितमपल्लींनी मात्र 'चकवा चादण एक वनोपनिषद' हे आत्मचरित्र वगळता बाकी सगळं लेखन 'ललित-गद्य' या साहित्यप्रकारात केले. जाणीवपूर्वक असे ललित लेखन त्यांनी केले. याशिवाय शास्त्रीय माहितीला ललित लेखनाचे आवरण देऊन एक वेगळ्या प्रकारचे लेखन वाचकांसमोर ठेवले. या सर्व विवेचनातून चितमपल्लींचे साहित्यलेखनातील वेगळेपण प्रत्ययास येते. *चितमपल्ली यांचे मराठी, साहित्यातील योगदान मोलाचे आहे*

प्रकरण तिसरे :-

'जंगलाचं देणं' या ललित गद्यसंग्रहाचे वाङ्मयीन सौंदर्य:-

या प्रकरणात ललित गद्याचा आशय, वर्णन, प्राणीजीवन, पक्षीजीवन, निसर्गजीवन आणि मानवी जीवन, वर्णनशैली, भाषाशैली आणि वाङ्मयीन मूल्यमापन असा अभ्यास केलेला आहे.

यावरून असं वाटते की चितमपल्लीलिखित 'जंगलाचं देणं' हे पुस्तक वाङ्मयीन गुणांनी संपन्न तर आहेच त्याचबरोबर ते सर्वगुणसंपन्न आहे. या पुस्तकामध्ये एकूण २७ लघुनिबंधाचा समावेश केलेला आहे. यातील पहिले आठ निबंध वृक्षांवर आधारित आहेत.

दहा ते सतरा या निबंधातून लेखकाने प्राणी आणि पक्ष्यांच्या जीवनाची अतिशय सूक्ष्मतेने ओळख करून दिली आहे. उरलेल्या लेखांमध्ये अद्भूत अशा कथा सामावलेल्या आहेत.

आयुष्यभर केलेल्या निरीक्षणांच्या अनुभवातून चितमपल्लींनी प्राणी, पक्षी, निसर्ग आणि मानवी जीवनाचे दर्शन घडविले आहे. शिवाय या सर्वांच्या जीवनाचा सुंदर असा मेळ घालून लेखन केले आहे. मानवाप्रमाणे असणाऱ्या निसर्गाच्या जीवनाचे खुलासेवार चित्रण केले आहे. तसेच वन्यजीवनाचे दर्शन वन्यप्राण्यांची ओळख, पशूपक्ष्यांचे सूक्ष्म आवाज, झाडाझुडुपांचे फायदे, आदिवासींचे जीवन चित्रण, निसर्गातील विविध घटकाची सविस्तर मांडणी, पशू-पक्ष्यांच्या जीवनातील सूक्ष्म बारकावे, जंगलाच्या अंतरंगाचे दर्शन इ. अशी अभ्यासपूर्ण नोंद घेतलेली आहे.

यामध्ये चितमपल्लींनी अगदी सरळ साधी भाषा वापरलेली आहे. चितमपल्लींनी प्रत्येक निसर्गघटकाचे वर्णन करून माहिती पटवून दिलेली आहे. पण त्यामुळे लेखनात कुठेही नीरसपणा येत नाही. कारण मनातील आशय वाचकांना पटवून देण्यासाठीच त्यांनी असे लेखन जाणीवपूर्वक केले आहे त्यामुळे त्यांच्या लेखनातील वर्णनशैली आकर्षक बनते. कलात्मकतेने शब्दाचा वापर केल्याने भाषा डौलदार बनते. ओघावती अशी प्रसंगानुरूप भाषाशैली आहे. चित्रमय भाषाशैलीने लेखनात रसरशीतपणा आलेला आहे. नवनिर्मितीचा आविष्कार लेखनातून जाणवतो. चितमपल्लींनी आपल्या लेखनशैलीला प्रवाहीत ठेवले आहे. लघुनिबंधांना रसिकत्वाची जोड दिल्याने सारे लेखन वाचकांच्या मनावर ठसते. त्यातील सौंदर्य वाचकांच्या मनाला भावते. यावरून 'जंगलाचं देण' हे पुस्तक वाङ्मयीनदृष्ट्या मोलाचे आहे याचे प्रत्यंतर येते.

प्रकरण चौथे -

'जंगलाचं देण' या ललित गद्यसंग्रहातून प्रतिबिंबित होणारी लेखकाची चिंतनशीलता :-

या प्रकरणामध्ये वन्य जीवनाचे यथार्थ चित्रण, आधुनिक कालखंडात वनांच्या रक्षणासाठी आलेले सामाजिक भान, वन्यजीवनाचे चित्रमय शैलीतील वर्णन (प्रतिमा आणि प्रतिके)

मानव वन्यप्राणी आणि निसर्गाचा अद्भुत मिलाप इत्यादींवर विचार केलेला आहे. यातून चितमपल्लींची चिंतनशीलता दिसून येते.

वन्यजीवनाचे चित्रण करताना चितमपल्लींनी जंगलातील अतिसूक्ष्म जीवांपासून ते आदिवासींच्या जीवनापर्यंत सर्वांची ओळख करून दिली आहे. वन्यजीवांच्या जीवनात येणाऱ्या अडचणी, त्यांची जगण्यासाठी चाललेली धडपड, वृक्षतोडीमुळे वन्यजीवांचे होणारे नुकसान, या सर्वांचा चिंतनीय विचार करून चितमपल्लींनी लेखन केले आहे.

चितमपल्लींना लहानपणापासून चित्रकलेची आवड असल्यामुळे त्यांनी लेखनातून शब्दचित्रे साकारण्याचा प्रयत्न केला. सृष्टीतील नानाविध घटकातील साहचर्य अत्यंत काव्यात्म स्वरूपात अशा प्रतिमातून प्रकटत राहते. उदा:- पक्षी पाहता पाहता तिथे चेहरे दिसू लागतात. अशी वर्णने नितांत रमणीय आणि तितकाच चैतन्याचा प्रत्यय देणारी आहेत.

मानव वन्यप्राणी आणि निसर्ग या सर्वांची एकमेकांशी जुळलेली नाळ चित्रित करण्याचा प्रयत्न चितमपल्लींनी केलेला आहे. मुक्या जीवांनासुद्धा भावभावना असतात व ते आपल्या आवाजातून कशा प्रकट करतात याचे यथायोग्य चित्रण लेखकाने केले आहे. जणू त्यांच्या आवाजाला शब्दकळा देण्याचा प्रयत्न लेखकाने केलेला आहे. सर्व जीवांच्या जीवनाची सांगड घालून लेखन केले आहे. त्यामुळे त्यांच्या लेखनात अद्भुत असा मिलापच घडून आला आहे.

प्रकरण पाचवे :-

निसर्गप्रेमी लेखक म्हणून चितमपल्लींचे साहित्यातील स्थान व योगदान :-

या प्रकरणामध्ये ललित गद्यलेखनाची वैशिष्ट्ये, लेखांचा प्रभाव, अनुभवातील जिवंतपणा, निसर्गाविषयीचा अप्रतिम जिव्हाळा आणि सौंदर्यप्रधान ललित लेखन. या सर्व बाबींच्या सविस्तर अभ्यास मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. बालपणापासून असणाऱ्या

निसर्गप्रेमापोटीच चितमपल्लींनी हा लेखनप्रपंच मांडलेला आहे.

जंगल या विषयावर केलेले लेखन, सूक्ष्मतेकडून भव्यतेकडे जाणारे आहे. अतिशय सुंदर अशी भाषाशैली आणि वर्णनशैली, काव्यात्म शैलीत टिपलेले निसर्गातील घटकांचे सौंदर्य, लालित्याचा स्पर्श झालेले लेखन, संशोधकवृत्तीने केलेले लेखन, लेखनातील सच्चेपणा, भावनांचा परमोच्च आविष्कार या वैशिष्ट्यांमुळे त्यांच्या लेखनाला आकर्षकता प्राप्त होते.

चितमपल्लींनी लिहिलेल्या लेखांचा प्रभाव तर वाचकांवर पडतोच परंतु प्रथम चितमपल्लींकडे असणारे, निरिच्छपणा, ग्रंथावर प्रेम, सर्वसमभावाची भावना, कर्तव्याची जाणीव ठेवून काम करणे, माणुसकी हे गुण अधिक वाखाणण्यासारखे आहेत. त्यानंतर चितमपल्लींचे लेख हे अरण्य अभ्यासकांना फायद्याचे आहेत, अनेक नवीन शब्द, प्राचीन साहित्य, शास्त्रीय माहिती, संस्कृतमधील सुभाषिते, जंगलातील घडामोडी इत्यादी माहितीमुळे वाचकांच्या ज्ञानात भर पडते. याशिवाय शहरी मानवावर या साहित्यलेखनाचा प्रभाव पडतो. पर्यावरणाच्या दृष्टीने तर अतिशय उपयुक्त असे चितमपल्लींचे लेख आहेत.

चितमपल्लींच्या अनुभवात जिवंतपणा असल्याचे त्यांचे सारे लेखन सजीव बनले आहे कोणताही प्रसंग हुबेहूब वाचकांसमोर उभा करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या लेखनीत आहे. निसर्गचित्रण वाचताना आपले मन जंगलातून भटकू लागते. निसर्गचित्रण वाचताना लेखकांच्या लेखनीतून हिरवे कोंब फुटताहेत असा भास होऊ लागतो.

चितमपल्लींना सारे वृक्ष सुंदर वाटतात. हिरवेगार निसर्गसौंदर्य पाहून त्यांचे मन भारावून जाते. मंदिरातील घंटेचा नाद त्यांना आवडतो. जलाशयाचे त्यांना आकर्षण वाटते. रस्त्याने जाताना ते वारूळाशी हितगुज करत चालायचे. पशू, पक्षी, प्राणी आणि *आदिवासींच्याबद्दल* त्यांच्या मनात खूप प्रेम आहे. यावरून चितमपल्लींचा, निसर्गाविषयाचा जिव्हाळा व्यक्त होतो.

चितमपल्लींच्या लेखनात सुयोग्य शब्दांचा वापर, निबंधाची यथायोग्य 'मांडणी, सुटसुटीत परिच्छेद आणि वाक्यरचना, आशयाला समर्पक अशी शीर्षके, खेळकर आणि साधी सोपी लेखनाची भाषा इत्यादी गुणांमुळे चितमपल्लींचे लेखन केवळ मनोरंजक न राहता सौंदर्यपूर्ण बनते.

चितमपल्लींच्या या लेखनामुळे त्यांचे साहित्यातील स्थान निश्चितच वरच्या दर्जाचे व महत्त्वाचे आहे. 'जंगलाचं देणं' या पुस्तकामुळे त्यांनी मराठी शारदेच्या दरबारात मानाचे स्थान मिळविले आहे.